

Lluís Nicolau d'Olwer, estudiós de Pere Abelard

En ocasió de la publicació de l'estudi de Lluís Nicolau d'Olwer sobre Pere Abelard, reproduïm la intervenció del professor Jaume Mensa en la presentació del llibre. L'especialista en filosofia medieval reflexiona sobre la importància de la figura d'Abelard i remarca la qualitat de la feina d'Olwer, que en va fer molt més que una simple biografia.

JAUME MENSA

La biografia de Nicolau escrita pel metge i escriptor Josep M. Muñoz Pujol ens informa de les expectatives que generava el llibre de Lluís Nicolau sobre Abelard (MUÑOZ, 2007: 331):

Quan [Nicolau] arribà a casa, a Mèxic [d'un viatge a Roma, l'any 1951], troba carta de [Ferran] Cuito, que per fi, i de sobte, ha pres una determinació: cal buscar un editor en francès per a Abelard. És cert que després del llibre d'Étienne Gilson, publicat a la Librerie Philosophique J. Vrin de la Sorbona, sembla que ja no hi hagi res a afegir, però Cuito està convençut que Nicolau exposarà millor que ningú el tema; al capdavant, aquest és el seu fort: la clarividència, la claredat expositiva.

No pretenc comparar la monografia de Nicolau amb la de Gilson, l'estudiós de la filosofia medieval de més anomenada de tots els temps. Aquest fragment ens fa veure, però, que som davant d'una obra rellevant. Advertim

també que Nicolau tenia molt clar que volia publicar el llibre en català i no fou, doncs, traduït al francès.

Lluís Nicolau és una figura excepcional, un intel·lectual de primer nivell, un polític destacat, un estudiós molt perspicaç dels temes més variats: la seva bibliografia elaborada per Rosa Soler i Eulàlia Miret, publicada per l'IEC l'any 1995 (SOLER-MIRET, 1995a), recull, per exemple, 842 fitxes bibliogràfiques sobre traduccions gregues –segons Josep Pla, Unamuno va dir que Nicolau era l'home que sabia més grec d'Espanya (PLA, 1970: 257)– i llatines, estudis de filologia clàssica, sobre llatí medieval, el món bizantí, la civilització precolombina, etc. Recentment, Montserrat Vilà ha estudiat amb competència les seves aportacions com a medievalista, especialment entre els anys 1904 i 1938 (VILÀ, 2009). Destaquen els seus estudis sobre Feliu d'Urgell, Gerbert d'Aurillac, l'escola poètica de Ripoll, el lèxic de llatí medieval, la poesia trobadoresca –Cerverí, Jordi de Sant Jordi–, el *Llibre dels feyts* de Jaume I i la *Crònica* de Muntaner, l'expansió catalana per la Mediterrània, el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell o el *Somni* de Bernat Metge.

Però el gran tema d'estudi de Nicolau d'Olwer és el filòsof Pere Abelard. Hi va consagrar moltes hores de recerca, anys, especialment durant l'exili. Què l'atreia d'Abelard? Per què aquest interès tan intens i persistent –que trobem tan ben documentat en les cartes adreçades a diversos corresponents– de Nicolau per Abelard? Abelard és certament un personatge fascinant: per família semblava destinat a les armes, però, això no obstant, s'encaminà envers l'«armadura dels raonaments dialèctics». Aprengué dels millors mestres de l'època –Roscelin, Guillem de Champeaux, Guillem de Laon–, amb els quals sovint polemitzà. Excel·lí com a professor de filosofia i teologia: els

seus deixebles arribaven de totes les contrades d'Europa per sentir-lo. El seu amor dissortat amb Heloïsa marcà el curs de la seva vida. A més, les seves obres foren condemnades en els sínodes de Soissons i Sens. Pere el Venerable l'acollí a Cluny i féu de mediació entre el seu adversari, Bernat de Claravall, i el papa. De l'acurada ploma d'Abelard, no només en sortiren obres filosòfiques, com la *Dialèctica* i l'*Ètica*, o de teologia, com el *Sic et non*, la *Introducció a la teologia*, la *Teologia*, el *Diàleg entre un jueu, un filòsof i un cristià*, sinó també escrits autobiogràfics com la *Historia calamitatum* o les cartes enviades a Heloïsa que ens descobreixen aspectes íntims de la psicologia del filòsof i de la seva antiga amant. Abelard és certament un personatge i un filòsof molt atractiu. De raons per estudiar-lo, no en manquen! L'any 1995, Manuel Mundó feia aquesta aguda observació (MUNDÓ, 2000: 16):

És una suposició només, però em sembla que té bons fonaments pensar que tant l'interès i els estudis de Nicolau d'Olwer sobre llatí medieval com el fet que la UAI tingués entre els seus programes, el VI, el que porta el títol de "Corpus Philosophorum Medii Aevi", l'invitaren a girar l'esguard vers la figura de l'enigmàticament atractiu monjo benedictí Pere Abelard. El llatí àgil i precís d'aquest pensador inquiet i impetuós, però molt humà, l'atragué tant que ja des del 1928 –pel que es dedueix de les notes de Nicolau–, començà a estudiar-lo en profunditat.

Gosaria dir, però, que hi ha alguna cosa més, amagada, oculta, que no sé ben bé com precisar, però que connecta la vida de l'estudiós i la de l'estudiat, el biògraf i el biografat. La primera publicació de Nicolau sobre Pere Abelard és de l'any 1939: un article de diccionari (NICOLAU, 1939: 1). L'any 1942, en una carta dirigida al seu amic Ferran Cuito, Nicolau parla del projecte d'escriure un llibre: l'interès per Abelard d'anys enrere es concreta en aquest llibre. Diu Nicolau (extret de MUÑOZ, 2007: 259):

Tomba de Pere Abelard
(1079-1142) i Heloïsa
Argenteuil (1101-1164) a
Père-Lachaise, París.

Estudiar Abelard: penso que li dec aquest favor. No gosaria dir que Abelard sigui l'home més important d'aquell món medieval a Europa, encara que potser sí que ho és. En tot cas, és el que més m'interessa per la seva complexitat, per la inquietud que promou. Sobretot és aquell sobre el que tenim més elements de coneixença, més informació. D'altres, en coneixem, amb prou feines, els treballs; d'ell, en coneixem part de la vida, una petita part, naturalment [...] Ja en aquell temps en què jo gosava fer projectes durant el curs 1935-36, el primer de la nova universitat republicana, vaig pensar a dedicar-li sencer el curs de 1941-42, o sia, que ara ho estaria fent! Enguany s'escau el vuitè centenari de la seva mort. El curs ja no es farà però l'interès per Abelard no em deixa ¿Quina forma prendria tot plegat si és que n'arriba a prendre una? [...] el llibre... Podria publicar-se en català, si en vida meva torna a haver-hi llibres catalans i jo torno a caure en la temptació d'imprimir.

Durant aquests anys i fins a la seva mort, esdevinguda l'any 1961, Nicolau treballarà en el seu llibre i, com a primícia, publicarà quatre estudis sobre Abelard en revistes, actes de congressos o miscel·lànies, publicades els anys 1945, 1948, 1951 i 1953. Un d'aquests

articles, sobre la data de la *Dialèctica* d'Aberlard, és citat encara en les millors obres de referència com *The Cambridge Companion to Abelard* (Cambridge 2004: 352); o el conegut llibre de J. Marenbon sobre Pere Abelard (MARENBO 1997: 359).

Quin és l'objectiu de Nicolau en escriure el llibre? Com el concep? Ho explica ell mateix en la lletra a Ferran Cuito abans esmentada (MUÑOZ, 2007: 259-260):

Si mai arriba l'hora d'escriure el meu Abelard, voldria recrear l'ambient i moure la comparseria, no deixar els protagonistes isolats, com si es tractés de gent que pertany a una societat remota. Voldria fer conèixer el clima del seu temps, el règim monàstic i el de les escoles; tot això és encara menys conegut que la història política i el règim feudal. És difícil, però, de trobar la línia justa, i és tan reduït a casa nostra el nombre dels que tenen prou cultura general i prou curiositat per a llegir els estudis en què són especialistes! No pretenc escriure una "biografia novel·lada"; no està en les meves aptituds.

L'hora d'escriure el llibre, certament, va arribar i Nicolau es mantingué fidel

a aquestes paraules. Efectivament, *Pere Abelard, un humanista del segle XII*, és una biografia d'Abelard –i en certa manera d'Heloïsa–, en la mesura que els 14 capítols que ara formen el llibre van resseguint el fil conductor de la vida d'Abelard, des del seu naixement a les portes de la Bretanya l'any 1079 fins a la seva mort a Cluny l'any 1142, passant per la seva formació a Loches i París, els anys de professorat de dial·lectica a Melun, Corbeil, París; l'aprenentatge de la teologia a Laon i després de professorat a París; l'amor amb Heloïsa, el naixement del fill Astralabi, el matrimoni secret, la revenja de l'oncle Fulbert, l'ingrés d'Abelard i Heloïsa a la vida monacal; la redacció de les obres teològiques, la condemna del concili de Soissons, la vida eremítica a Quincey, el temps en què fou abat de Saint-Gildas de Rhuys, la refundació del monestir anomenat Paràclit, amb la presència de la comunitat d'Argenteuil –de la qual Heloïsa era priora i després abadessa–, el retrobament dels amants i les cartes que mútuament s'adreçaren, els conflictes doctrinals i disciplinaris amb Bernat de Claravall i la protecció de Pere el Venerable, i finalment la mort i la sepultura al Paràclit, el monestir de Heloïsa. Per tot això, el llibre és una biografia. Però és més: és també un llibre de filosofia i de teologia. Nicolau dedica nombroses pàgines a comentar les obres filosòfiques i teològiques de Pere Abelard, a contextualitzar-ne les seves idees, és a dir, a analitzar-les, mostrar-ne la novetat. El to llavors puja, s'enfila cap a l'abstracció i la precisió del lèxic filosòfic. Abans d'exposar la teoria antirealista d'Abelard sobre els universals, per exemple, Nicolau comenta el realisme de Guillem de Champeaux (NICOLAU, 2015: 57):

Mantenia que l'universal era quelcom de comú, com si una mateixa cosa fos essencialment, tota ella, present alhora en els individus que inclou, talment que entre l'essència de tots ells no hi hauria cap diversitat, sinó solament varietat a causa dels múltiples accidents.

I després, l'antirealisme de Roscelin (NICOLAU, 2015: 51), per al qual «les

espècies havien d'ésser considerades noms». Definides aquestes dues posicions, Nicolau exposa la d'Abelard: és antirealista –l'individu és l'únic existent–, però molt més matisada que la de Roscelin. Per a Abelard el mot, la paraula, quan és universal, no és només un *flatus vocis*, sinó un *signum*. Abelard desplaça el problema dels universals cap a la significació. O quan explica l'ètica de la intenció d'Abelard, Nicolau en fa veure les conseqüències que comporta per a la teologia: la importància recaurà ara en la contricció interior en detriment de la fórmula d'absolució. La consciència passa a ésser el veritable centre de la vida moral. O per posar un darrer exemple, Nicolau presenta l'obra teològica *Sic et non*, no com un simple recull d'autoritats *diversae* o *adversae*, sinó com un exercici de dialèctica en el camp de la teologia, que s'encamina així cap al model escolàstic: «El recull d'autoritats –conclou Nicolau– estava fet; la sistematització de matèries, també. Només faltava la *disputatio* perquè naixés la teologia» (NICOLAU, 2015: 210).

El llibre, doncs, és una biografia i una obra de pensament, però encara és més. Són moltes les pàgines de crítica històrica o filològica. Voldria esmentar només, com a exemple, les observacions sobre les etimologies dels mots «Abelard» i «Heloïsa». De l'anàlisi mètrica de l'epitafi, Nicolau dedueix que la forma originària és *A-ba-e-lar-dus*, amb pronunciació pentasil·làbica. I considera, doncs, falses les etimologies que fan derivar *Abelardus* de *Ab-Alardus* –en el sentit de fill, *ab-*, d'*Alardus*–, o d'abella, *abeille*. Nicolau documenta l'existència d'un home normand anomenat exactament com Abelard: cal rebutjar, doncs, l'etimologia d'origen celta, i cercar-la «per la banda del francès occidental, el dialecte normand, parlat tant a Normandia com a la Bretanya *gallote*» (NICOLAU, 2015: 30). Molt agudes són les remarques a propòsit del nom «Heloïsa»: aquest nom no existia, és una creació d'Abelard: es tractaria d'una mutació d'un nom més o menys habitual –*Helvisa*, *Helvida*, etc.– per fer-lo coincidir en bona part amb *heloim*, nom hebreu que designa la divinitat.

«Tems a venir», comenta Nicolau, «el prestigi que assolirà Heloïsa com a amant i heroïna contribuirà a estendre la grafia creada per Abelard» (NICOLAU, 2015: 104). Les anàlisis de l'autenticitat de les cartes d'Abelard i Heloïsa anticipen la solució que actualment s'ha donat per tal de rebatre els arguments d'aquells que l'han qüestionada. Nicolau coneix bé l'obra de Pere Abelard i la documentació a ell referida. Mostra una rara i penetrant capacitat d'anàlisi que li permet d'inferir-ne les conclusions més subtils. Em sembla que aquest és l'aspecte més característic del llibre: no és només l'exposició de fets objectius i d'idees filosòfiques i teològiques, sinó que intenta anar més enllà, donar-ne una explicació. Té tota la raó del món el curador del volum quan, en la Nota que precedeix el llibre, afirma que el fort de l'estudi de Nicolau és la crítica històrica i literària delerosa de «descobrir detalls que revelin actituds personals, a remarcar expressions que suggereixin estats d'ànim, a assenyalar decisions que manifestin trets del caràcter del personatge estudiat» (NICOLAU, 2015: 16). Nicolau n'és un veritable mestre. Amb un exemple, em sembla, ho veurem més clar. Com explica Nicolau la decisió que, després del matrimoni i després sobretot de la seva castració, ordenada per l'oncle Fulbert, Abelard va prendre en el sentit que tots dos, ell i Heloïsa, ingressarien en un monestir? En una lletra, referida a aquest moment, Heloïsa retreu a Abelard desconfiança (NICOLAU, 2015: 139-140). I llavors Nicolau comenta (NICOLAU, 2015: 140-141):

Raó d'aquesta desconfiança? La gelosia. Abelard volia assegurar-se Heloïsa fins després de mort. Temia que si no haguessin estat casats, en entrar ell en religió, potser ella, per consell dels parents o per l'atractiu de la carn, hauria romàs en el segle. Confessió sincera que demostra que Abelard no comprengué mai ni compartí –i per tant no es mereixia– l'amor sens límit d'Heloïsa. A la llum d'aquests fets, reexaminem el motiu donat per Abelard de la seva entrada en religió. Ho féu, diu, per la vergonya de saber-se castrat.

L'explicació seria acceptable si Abelard hagués fet del monestir una mena de sepulcre en vida, un lloc de reclusió i oblit.

Sabem prou bé, però que no fou així, ben al contrari, Abelard es dona a conèixer més que mai. Per tant, Nicolau (2015: 141) observa:

No em sembla pas equivocat de pensar que el veritable motiu de l'enclaustrament d'Abelard és la gelosia i que, per tant, hem de canviar l'ordre *in mente* de les decisions que prengué. Ell mateix reconegué que el motiu pel qual renuncià a la vida filosòfica [...] fou el desig d'apropiar-se d'Heloïsa per sempre. Quina no havia d'ésser, doncs, la reacció del seu instint l'endemà del crim, en veure que ja no podria ésser l'amant d'Heloïsa, sinó tan sols l'amic de l'ànima? Abelard va témer que aquell cos estimat es pogués encendre de passió al foc d'altres besades. Per a impedir que la seva Heloïsa pogués ésser d'altri només hi havia un mitjà: forçar la seva professió monàstica, tancar-la fora del món. Però com que, estant casats, Heloïsa no podia professar si ell no ho feia, Abelard s'avançà *in mente* a Heloïsa i decidí fer-se monjo de Saint-Denis.

No cal que dir que la lectura d'aquest llibre m'ha resultat fascinant. Ni coneixent les altes expectatives que el llibre desvetllava en Ferran Cuito, no m'ha defraudat gens. Ben al revés. Com deia Cuito, és un llibre clarivident. Pel contingut, perquè –com hem dit– Nicolau va a fons; per la forma, perquè és un llibre molt ben escrit, llegívol. Nicolau escriu molt bé: és un bon escriptor!

Sabem que Cuito havia proposat a Nicolau de fer traduir el llibre al francès i de publicar-lo a França. Nicolau preferí, però, fer-ho en català. L'Institut d'Estudis Catalans –concretament Ramon Aramon i Serra– hi estava interessat. Sembla que l'any 1954 Nicolau li envià els nou primers capítols (MU-

NOZ, 2007: 333). El llibre, però, s'havia d'acabar. La situació de l'IEC era precària. Nicolau d'Olwer va morir el dia de Nadal de l'any 1961 a Mèxic. El llibre estava pràcticament acabat, però hi calia una darrera revisió. Què va passar després? Manuel Mundó ens ho explica (MUNDÓ, 2000: 16):

A la mort de Lluís Nicolau, esdevinguda a Mèxic el 1961, els «papers Abelard» retornaren a Catalunya per mans del seu marmessor senyor Peypoch; i anaren a raure a la taula del doctor Jordi Rubió i Balaguer [...] Fou quan me n'encarregà un informe, per al qual vaig disposar dels plecs i les carpetes Nicolau durant un parell de mesos. Amb l'ordenament del llegat Nicolau l'IEC, espero que la Secció de Filosofia i Ciències Socials, per mitjà del senyor Batalla, publiqui el que encara tingui vigència de l'Abelard de Nicolau d'Olwer; sense oblidar els trenta-cinc anys escolats des de la seva mort i la bibliografia abundant que n'ha sortit a la llum.

Josep Batalla, el curador del llibre, era la persona més indicada: a la seva con-

dició de traductor i bon coneixedor de Pere Abelard, hi suma altres qualitats. Escriu bé i és una persona molt curiosa. A més, darrerament, dirigeix l'Obrador Edèndum, l'editorial que ha publicat el llibre, que es caracteritza per la seva qualitat, per la feina ben feta, artesanal.

Després d'anys de feina, d'una ajuda de l'IEC –el curador agraeix a la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'IEC, i especialment al seu membre emèrit, Pere Lluís Font l'ajut concedit (NICOLAU, 2015: 16)– i de superar diverses dificultats, en tenim, per sort, el resultat. Què ha fet l'editor? Quina ha estat la seva feina? Ens ho explica ell mateix a la *Nota del curador de l'edició* (NICOLAU, 2015: 13-16): dit ras i curt, l'última revisió. Una última revisió laboriosa, perquè la redacció de l'obra s'havia allargat durant molt de temps. Els criteris bibliogràfics no sempre havien estat els mateixos. A més, calia completar la bibliografia, normalitzar els textos citats segons les edicions crítiques. Afegir el text llatí, quan Nicolau oferia només una traducció. O regularitzar noms, ometre comentaris sobre problemes de crítica textual resolts posteriorment. O des-

doblar el capítol X, excessivament llarg. O fins i tot redactar quatre pàgines noves. L'editor ha fet certament una bona feina. Em consta que la feina d'ordenació dels fulls i de transcripció del text no fou fàcil. L'editor ha hagut de superar tota mena de problemes.

Finalment, una darrera qüestió. En els fulls mecanografiats no hi ha títol. Un estudi sobre l'epistolari entre Rafael Tasis i Lluís Nicolau arriba a la conclusió que Nicolau havia pensat intitular-lo «Abelard, un humanista del segle XII» (LAGUNA, 2000: 361). El contingut del llibre concorda plenament amb aquest títol. És més, és una veritable declaració de tesi: existeix un autèntic humanisme medieval. Després d'aquest llibre caldrà revisar el concepte d'humanisme que hom ha atribuït fins ara a Nicolau, en el sentit que «es reserva el terme d'humanistes per a alguns escriptors del Renaixement» (ALSINA, 2003: 68). ■

Jaume Mensa i Valls (Igualada, 1961) Membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans. Professor titular de Filosofia medieval de la Universitat Autònoma de Barcelona.

PER SABER-NE MÉS

Obra comentada

Lluís NICOLAU D'OLWER (2015) *Pere Abelard. Un humanista del segle XII*. Edició a cura de Josep BATALLA (Exemplaria Scholastica. Textos i estudis medievals, 7), Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum, 473 p.

Articles de Lluís Nicolau d'Olwer sobre Pere Abelard

Lluís NICOLAU D'OLWER (1939), *Abailard ou Abélard (Pierre) (1079-1142)*, dins *Dictionnaire des lettres françaises*, I, París: Beauchesne et ses fils, 1939, 1.

(1945), *Sur la date de la «Dialectica» d'Abelard*, dins «Revue du Moyen âge Latin», 1, 375-390.

– (1948), *Notes abélardiennes. 1. Une phrase d'Abélard. 2. Une phrase d'Héloïse*, dins *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire ancienne offerts à J. Marouzeau par ses collègues et élèves étrangers*, París, Les Belles Lettres, 451-460.

– (1951), *Notes d'arqueologia abelardiana. 1. El segell d'Abelard. 2. La imatge de la Trinitat al Paraclet*, dins *Miscel·lània Puig i Cadafalch. Recull d'estudis d'arqueologia, d'història de l'art i d'història oferts a Josep Puig i Cadafalch per la So-*

cietat Catalana d'Estudis Històrics, I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 255-260.

– (1953), *Sur quelques lettres de saint Bernard: avant ou après le concile de Sens*, dins *Mélanges Saint Bernard. XXIVe Congrès de l'Association Bourguignonne des Sociétés Savantes*, Dijon, Association des Amis de Saint Bernard, 100-108.

Estudis

Victòria ALSINA (2003), *Els primers humanistes catalans segons Lluís Nicolau d'Olwer*, dins Rosa CABRÉ, Montserrat JUFRESA, Jordi MALÉ, eds. (2003), *Polis i nació. Política i literatura (1900-1939)*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Clàssics, 68-85.

The Cambridge Companion to Abelard (2004), edited by J.E. Brower and K. Gulfof, Cambridge, University Press.

Jorge LAGUNA (2000), *Tras los pasos de Abelard en el epistolario entre Rafael Tasis i Lluís Nicolau d'Olwer*, dins Manuel AZNAR SOLER, *Las literaturas del exilio republicano de 1939*, I, Sant Cugat del Vallès, Associació d'Idees – Grupo de Estudios del Exilio Literario, 361-370.

Lluís Nicolau d'Olwer. Semblança biogràfica (2000). Conferència pronunciada davant el Ple per Carles MIRALLES i SOLÀ i Manuel MUNDÓ i MAR-

CET el dia 20 de desembre de 1995, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

John MARENBO (1997), *The philosophy of Peter Abelard*, Cambridge, University Press.

Carles MIRALLES i SOLÀ (2000), «*Servir el comú quan l'hora arriba és llei de tota democràcia. Aproximació a l'humanisme de Lluís Nicolau d'Olwer*», dins *Lluís Nicolau d'Olwer. Semblança biogràfica* (2000), 5-12.

Manuel MUNDÓ i MARCET (2000), *Lluís Nicolau d'Olwer*, dins *Lluís Nicolau d'Olwer. Semblança biogràfica* (2000), 12-17

Josep M. MUÑOZ PUJOL (2007), *Lluís Nicolau d'Olwer, un àcid gentilhome*, Barcelona, Edicions 62. Josep PLA (1970), *Retrats de passaport*, Obra completa 17, Barcelona, Destino.

Rosa SOLER i MÒDENA, Eulàlia MIRET i RASPALL (1995a), *Bibliografia de Lluís Nicolau d'Olwer*, amb un pròleg de Victòria ALSINA i KEITH, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

Montserrat VILÀ i BAYERRI (2009), *Lluís Nicolau d'Olwer, medievalista (1904-1938)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.